

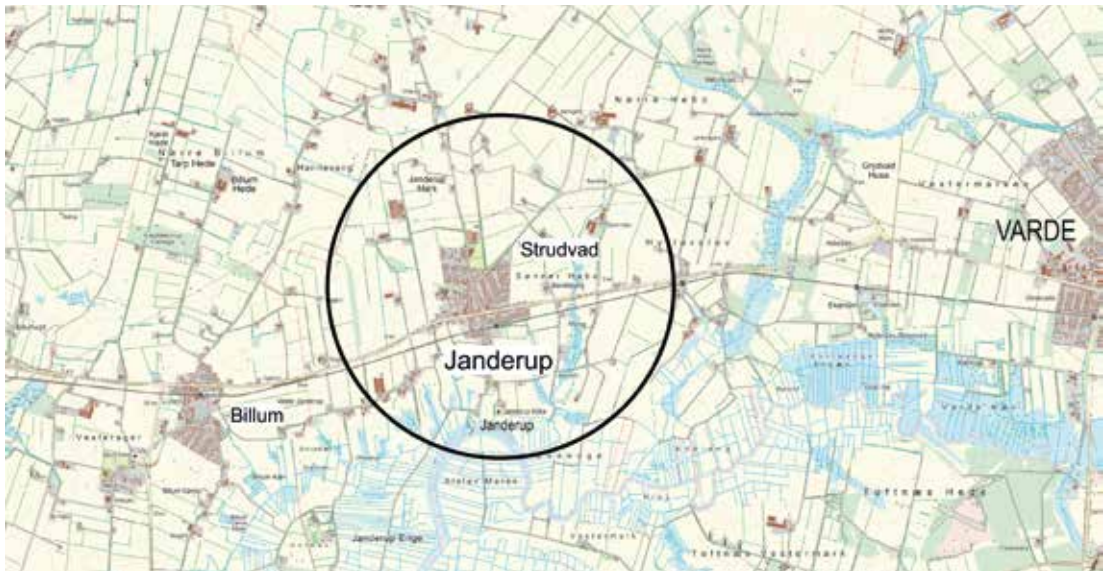
Guldvognen fra Janderup – et bronzealderfund i nyt lys

Af Dorthe Haahr Kristiansen

I Fra Ribe Amts udgivelse fra 1947 finder man en notits om et ældre jordfund fra Janderup. Forfatteren, daværende arkivar ved Landsarkivet i Odense, Carl Lindberg Nielsen (1904-1973) stiller spørgsmålet, om den omtalte genstand kunne være noget lignende Solvognen, der er udstillet på Nationalmuseet og anses for at være et af de største klenodier fra Danmarks Oldtid.¹ Den lille bronzestøbte, hestetrukne vogn med en guldbelagt solskive så dagens lys i 1902 i

Trundholm Mose i Odsherred og er fra den ældre bronzealder, ca. 3300 år gammel.

I 1961 blev der imidlertid sået tvivl om rigtigheden af Lindberg Niensens tese angående fundet fra Janderup, og en helt anden, ganske velbegrunnet løsning på gåden blev foreslået af en herre med stor interesse for lokalhistorie og et indgående kendskab til sin hjemegn, nemlig Knud Jensen (1920-1986).² Hele historien om denne mystiske “solvogn” rummer så mange spændende

Oversigtskort. Kort 25 klassisk, Geodatastyrelsen.

aspekter, at den fortjener at blive genåbnet og denne gang behandlet en smule mere indgående.

Kaldsbogen 1840

Lindberg Niensens gisning tog afsæt i historikeren Oluf Niensens arbejde med Vester Horne Herred i 1860'erne samt en kaldsbog til præsteembedet i Janderup-Billum Sogne fra året 1840.³

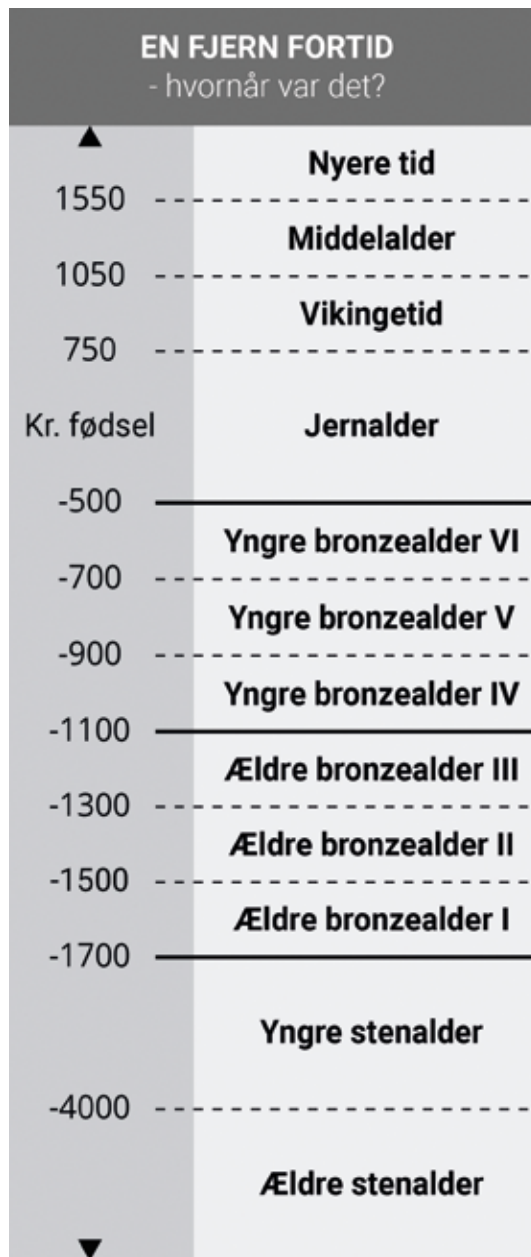
I boksen med arkivalier til Janderup-Billum Præstearkiv i Rigsarkivet Viborg finder man kaldsbogen med det indhold, som eftersøges: En afskrift af sognepræst ved Janderup-Billum pastorat i årene 1839-1848, Jacob Østrup.⁴ Der er i alt treogtyve sider med nydelig håndskrift. Præsten skriver følgende som indledning:

“I Jandrup Præstegaards Archiv findes et gammelt Document, hvilket nu, da det af Fugtighed og Ælde er nærved at blive ulæseligt, er indført i Liber Daticus for Sognepræsten i Janderup og Billum, begyndt 1840’. Af den Deel, af dette Document, som vedkom Jandrup Sogn, har jeg taget nedenstaaende Afskrift og har i Orthographien m.v. ganske holdt mig Originalen efterrettelig”.

Præsteindberetningen

Det gamle dokument, som Jacob Østrup havde fundet, var en præsteindberetning fra 1754 med senere tilføjelser, arret af tidens tand. Forfatteren var den stedlige præst, Jens Christian Hammer.

Han var på det tidspunkt ny i embedet og sin fars efterfølger.⁵ Beskrivelse af kirkelige forhold fylder meget i indberetningen, men også forskellige mindeværdige, historiske begivenheder på egnen får ord med på vejen.⁶ Hen mod slutningen uddybes emnet

Tidstavle.

“Hedenske Monumenter eller Altere”. Her er vi så fremme ved det, der vækkede Carl Lindberg Niensens interesse i 1947: Et bemærkelsesværdigt oldtidsfund i Janderup. Det skildres som en øjenvidneberetning, en dokumentar fra en længst forsvunden tid.

En gravhøj sløjfes

I 1750 var Jens Christian Hammer kapellan, altså hjælpepræst ved Janderup Kirke hos sin far, pastor Niels Sørensen Hammer.⁷ Sidstnævnte lod en gravhøj “køre ud”. Fortidsmindet blev simpelthen gravet væk. Typisk for sådanne indgreb, der skulle blive mere og mere almindelige i tiden fremover, blev den jord, som højen var bygget af, kørt bort og spredt andre steder. Fylden kunne gøre gavn som muldforbedring eller opfyldning på markerne. Gravhøje indeholder altid sten i et eller andet omfang i forbindelse med gravkonstruktionen eller som markering af højens omkreds. Det vidste landbefolkningen alt om i 1700-tallet. I det stenfattige Sydvestjylland var det en eftertragtet ressource. I dette tilfælde skulle stenene bruges til den gennemgribende renovering af præstegården, der foregik igennem 1750’erne.⁸

Hen ad vejen dukkede der oldtidsfund op, og alt det stod præstesønnen Jens Christian Hammer og betragtede. Han var ikke oldforsker. Han var en kirkens mand, men hvad der savnes af viden om arkæologi, rådes der et stykke ad vejen bod på med en oprigtig interesse og udmærkede iagttagelsessevner. Vi erfarer, at der bl.a. blev fundet noget, der sammenlignes med en vogn gjort af et rødt og gult metal.

Prøv engang at læse hele præstens fortælling:

“Af Hedenske Monumenter eller Altere findes her ingen, men mange Høje, som jeg nok troer ere Hedenske Begravelser, som findes på den Høje Mark Norden for Strudvad nogle kaldet Gudum Høje, som have været 7 i Tallet men nu ere kun 6, thi 1750 lod min Fader én af de største af samme Høje planere og udkjøre, hvorudi var 500 Læs Jord. Inde i Højen var en høj Steen – Dyngge, hvorudi var 22 Læs Steen store og smaae og derinden i var en Mængde brændte Been, hvoriblandt laae noget som en Kaarde, giort af et slags Metall af rød og guul Coleur, samme var 3 quarter lang, dog på tvende Steder brudt i to; derpå var og et lidet Haandfang, som af ælde var fortæret, men syntes at have været Spaan [Teksten er utydelig] og Lædder fæstet til Kaarden med nogle Nagler. Ved siden i samme Høj fandtes og en Urne med et fladt Laag paa, hvorudi var af samme Metall tvende smaae ligesom drejede Hjul med en trind Stang imellem henved en Finger lang og Hjulene saa store, som en 10 Skilling i Tykke; midt for den liden Stang, som var imellem Hjulene, gik atter en anden spidsagtig Stang af samme længde, alt sammen i Lignelse med en Bag – Vogn. Endnu fandtes uden til i samme Høj paa tvende Steder imellem 4re Steen, nogle fine brændte Been, Ventelig af Børn.”

Disse ord sætter vilkårene for afkodning af de arkæologiske kendsgerninger, der måtte gemme sig i denne gamle beretning. Som udgangspunkt byder det på store udfordringer at tilgå den sagligt. Der findes hverken tegninger eller opmålinger, som viser de jordfaste fortidslevn og sætter bare nogenlunde sikre størrelsesforhold på dem. Genstandene, som blev fundet, har heller ikke været i hænderne på en fagkyndig for nærmere vurdering. Det er vigtigt at have for øje, at fortælleren kan have misforstået

noget. Væsentlige detaljer er måske overset, og noget er usagt, fordi det ikke har virket interessant. Andet kan være glemt i løbet af de fire år, der gik mellem udgravningen af højen og optegnelserne.

Alligevel er det muligt at løfte sløret en smule og åbenbare bidder af hemmelighederne – med behørig forbehold. Tre vigtige spørgsmål kalder på svar: Hvad, hvornår og hvor?

Sandheden om Guldvognen

I 1750 udjævnedes Janderuppræsten Jens Sørensen Hammer efter sønnens udsagn en af områdets største gravhøje i gruppen Gudum Høje. Der blev afdækket forskellige begravelser fra oldtiden, som bærer vidnes-

Urne med låg fra yngre bronzealder, knap 20 cm høj. Fundet stammer fra Svejstrup vest for Hadsten. Knoglerne er blevet undersøgt antropologisk af Lise Harvig, Panum Institutet. De viste sig at tilhøre et barn på 10-12 år. Urnen tilgik Aarhus Museum i perioden 1861-1864. Moesgård Museums samlinger. Foto C. Skaaning Andersen.

byrd om skikken med at brænde liget og gravlægge knogleresterne.

Denne praksis dukkede op i den ældre bronzealders sidste del. Ved indgangen til yngre bronzealder ca. 1100 f.Kr. (før Kristi fødsel) havde brandgravsskikken helt afløst den hidtidige og engang enerådende tradition med at gravlægge de døde med jordfæste, altså ubrændt lig.⁹ Ligbrænding var også dominerende i den efterfølgende periode, jernalderens ældste del, der udfylder de sidste 500 år f.Kr.

Den store stenbunke, som beskrives i 1754, rummede en del brændte knogler samt en "kârde", knap en halv meter lang med et fæste af træ med nitter. Der blev også observeret rester af læder. De karakteristiske nitter leder straks tankerne hen på bronzealderen. Det harmonerer godt med oplysningerne om metallet, der kun kan være bronze. Det havde åbenbart noget af sin rødgyldne glød bevaret til trods for tusindvis af år i jorden. I vore dage vil man kalde sådan en genstand for et sværd.¹⁰

Våbnet kan stamme fra en grav fra brydningstiden sidst i ældre bronzealder, hvor de to traditioner, ligbrænding og jordfæste blev praktiseret parallelt med hinanden uden, at gravene som sådan var forskellige i udseende og med hensyn til dødeomsorg. Der blev upåagtet lagt klædedragt af kostbart uldstof og fine personlige genstande i kister, der ofte var mandslange – også selv om den døde var blevet brændt på bålet.

Skiftet i gravskik skete ikke nødvendigvis på grund af et egentligt trosskifte. Det er snarere en omlægning af døderitualerne, hvor vægten blev lagt på kremeringen. Muligvis blev denne proces opfattet som en

renselse af sjælen og en forberedelse til rejsen hinsides.¹¹

I tiden efter 1100 f.Kr. brydes der med gamle begravelsestraditioner. Først og fremmest ophørte byggeriet af store gravhøje med undtagelse af ganske få, der blev rejst for den absolutte elite i yngre bronzealders samfund.¹² Gravene blev i stedet sat ind i allerede eksisterende høje fra ældre bronzealder og stenalder eller rundt langs foden, men kunne også anlægges under flad mark, i nogle tilfælde med en lille høj over.¹³ De to små stenkister, som blev fundet i Gudum Højens sider, er helt tidstypiske for yngre bronzealder, men den absolut foretrukne gravform var krukken med pænt rensede, brændte ben, altså urnegraven. Den var ofte omsat eller dækket af sten, men Jens Christian Hammers beskrivelse røber ikke noget om, hvorvidt det var tilfældet for urnen fra 1754.¹⁴

Hvis der blev givet gravgaver med i yngre bronzealder, havde de som hovedregel ikke været på ligbålet. Tingene, som vi finder, er ofte af bronze, men også ben og rav optræder, en sjælden gang guld. Fælles for gravgodset i de små brandgrave er størrelsen, der er afstemt efter de begrænsede pladsforhold. Mænd kendes på deres symbolske sværd i miniatureformat og toiletsættet bestående af ragekniv, pincet og syl. Kvinderne fik typisk ringsmykker med, men begge køns grave kunne indeholde knapper til klædedragten samt ikke mindst dragtnåle. Mange grave indeholder slet ingenting ud over de brændte ben.¹⁵

I urnen fra Gudum Høj møder vi en gravgave fra yngre bronzealder. Det er denne histories hovedfigur: Jens Christian Hammers "vogn".

En stanghovednål fra Viborg Museums samlinger. Stilken er 12,8 cm lang og diameteren på skiverne er 6,1 cm. I museets arkiver findes nogle notater og en lille skitse fra 1886, som giver et sandsynligt fundsted, nemlig Stingershøj Mose i Fiskbæk Sogn.

Den er af bronze ligesom sværdet, lille, måske ti centimeter lang og formet som et T med runde skiver for enderne af tværstangen. Skivernes størrelse sammenlignes med en 10 skilling, men sådan en mønt var ikke i omløb midt i 1700-tallet. Det var derimod Frederik d. Femtes 12 skilling. Ved forordning af 15. juni 1726 var den blevet nedskrevet til værdien 10 skilling. Det må være den, præstesønnen henviser til i sin sammenligning. Diameteren på denne mønt er 23-24 mm. Jens Christian Hammer omtalte igen den lille tingest med "hjul" i 1766, men meget kortfattet i en præsteindberetning til biskop Bloch i Ribe.¹⁶

Genstanden med de særprægede træk er ikke nogen vogn og langt fra en Solvogn, hvilket Knud Jensen med skarpsindighed havde erkendt i 1961, som nævnt i indledningen. Han genkendte i stedet en dragtnål fra bronzealderen bag Jens Christian Ham-

mers ord – og det er præcis, hvad det er. Med et fagudtryk hedder den “stanghovednål med store skiver”.

Præstesønnens jævnføring med et køretøj giver anledning til eftertidens misforståelser. Det er udtryk som “... tvende smaae ligesom drejede Hjul...” og “... alt sammen i Lignelse med en Bag – Vogn...”, der gør udslaget. Det er slet ikke nogen dårlig sammenligning, når man tager hensyn til, at fortælleren næppe var klar over, hvad han havde i hånden. Viborg Museum har en stanghovednål i sine samlinger, hvortil der knytter sig en beskrivelse, der ligeledes associerer til en vogn. Den er ikke fra en grav, men fra en mose, et offerfund. Daniel Bruun skriver i 1886 således om fundet: “*4d. Rogenstrup. Stingershøj Mose. I denne skal være funden ‘Forstillingen til en Vogn af Bronze’. Hjulene c 3" i Diameter. – Efter nærmere Undersøgelser formodes det at være identisk med en i Viborg Samlingen værende Naal (Skitsetegning) af hостааende Form*”.¹⁷

En dragtnål med jysk islæt

Stanghovednålen har været brugt til at holde sammen på klædedragten, altså en praktisk sag, men også en fin prydenstand med en positiv signalværdi for sin ejer. Disse særlige nåle med store skiver, dekoreret med koncentriske cirkler, anses som en videreudvikling, altså en kronologisk yngre udgave af en spinklere nåletype med tværstang, der var i brug i Skandinavien og Nordtyskland ved midten af den yngre bronzealder. Det svarer til de to århundreder mellem 900 og 700 f.Kr. Tværstangen har enten lige afskårne ender eller to små skiver af få millimeters bredde. Nåleens stilk

Stanghovednåle med store skiver fra yngre bronzealder, periode V og VI, tiden fra ca. 900-500 før Kr. (Kilde: Baudou 1960 og Jensen 1997). Røde prikker er nåle med lige stilk, den jyske type. Blå trekanter er typen med bøjet stilk. Nåle er ikke vist, hvor kun Danmark eller en region angives som fundsted. De lyserøde prikker er to stanghovednåle, som findes hos Viborg Museum. Den sorte stjerne markerer fundet fra Janderup.

kan have en bøjning, hvor den møder tværstangen, eller den kan være helt lige. Førnævnte type hører hjemme i Midtjylland.

Stanghovednåle med store skiver anses altså som en generelt yngre type og dateres til sidste halvdel af yngre bronzealder svarende til tiden ca. mellem 800 og 500 f.Kr. Stilken er udformet på samme måde som hos forbillederne og er enten bøjet eller lige. De fleste nåle med store skiver har en lige stilk – og de er ligeledes jyske.¹⁸ Skiver-

ne kan være skålformede, men også flade – ligesom hjul – og det er den udgave, som med tanke på beskrivelsen af genstanden i 1754 har vores opmærksomhed. De store stanghovednåle findes med flade skiver, der kan være op til fem-seks cm i diameter. Andre nåle blev udstyret med meget lange stilke, op til 15-16 cm.¹⁹

Flertallet af stanghovednålene befinder sig i Nationalmuseets samlinger, hvor de er kommet til igennem tiden, for manges vedkommende helt tilbage i 1800-tallet. Som regel ledsages genstanden af oplysning om fundstedet angivet mere eller mindre nøjagtigt. Måske siges der også noget om, hvordan fundet kom til veje – fra en gravhøj eller lagt i et vådområde som et offer. Rundt om i museernes samlinger ligger der stanghovednåle, næsten uden oplysninger. I forbindelse med studier af typerne, er der blevet optalt i alt 28 stykker inden for landets grænser, hvoraf de fleste hører hjemme i Jylland.²⁰

Dateringen byder generelt på problemer for de forskere, som har haft lejlighed til at studere nåletypen nærmere. Kun i få tilfælde optræder stanghovednåle sammen med såkaldte daterende fund. Det er genstande, der er tidsbestemt, og de er meget nyttige, når de findes sammen med oldsager af uvis datering.²¹ Et typemæssigt træk, nemlig størrelsen af skiverne, anses som kronologisk betinget. Desto større skiver, desto yngre er nålen. De mest overdrevne eksemplarer henregnes til bronzealderens slutning.²² Desuden synes stanghovednåle med profileret stang (riflet) at høre hjemme i yngre bronzealders sidste del, periode VI, mens eksemplarer med glat stang er ældre og dateres til periode V.²³

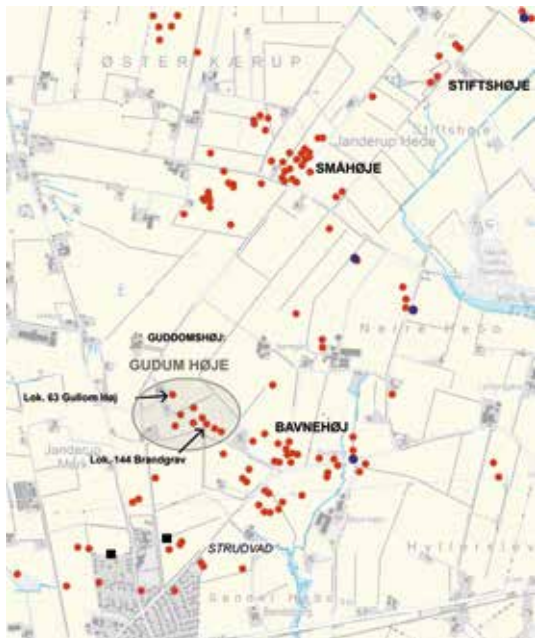

En stanghovednål fra Addit øst for Bryrup. Den var blevet gravet frem af ejeren til matr.nr. 5. I 1878 blev nålen givet til den arkæologiinteresserede kammerherre N.F.B. Sehested (1813-1882), der foretog en række udgravninger i området samme år. I højen var der blevet fundet et 60 cm langt bronzesværd og adskillige urner. Stanghovednålen tilgik hans private oldsags-samling på Broholm Slot på Fyn (FSD275), men er uddeponeret til Horsens Museum. Nålen er 6,5 cm lang. Afbildet i Sehested 1884, Pl. XXVII, nr. 7.

Jens Christian Hammer fæstede ikke sin opmærksomhed på tværstangens udseende. Det fratager os muligheden for at datere nålen til enten den ene eller den anden af de to bronzealderperioder jf. ovenfor nævnte princip, der omvendt ikke hviler på det mest solide grundlag. Lad det være en formodning, at urnen fra Gudum Højen med bronzealdermenneskets jordiske rester og stanghovednålen blev begra-

vet i løbet af periodens sidste to-tre århundreder.

Har dragtnålen tilhørt en mand eller kvinde? Det er ikke til at sige. De fundne stanghovednåle er for det meste taget ud af deres sammenhæng med eventuelle andre oldsager, eller også var de simpelthen solister. Nålen fra Gudum Højen optrådte så vidt vides alene, så udsagnet er neutralt med hensyn til den afdødes køn.

De røde prikker er gravhøje, blå er fredede. Højene ligger i klynger, som har navne. I alt ni gravhøje har mulighed for at tilhøre gruppen Gudum Høje, her iblandt er Gullom Høj. Området kendes i vore dage som Gudumhøje eller Guldumhøj(e), som er navnet på en nærliggende landejendom. Højen med nr. 144 blev udgravet i 1962. De to sorte firkanter er bopladsfund fra bronzealderen. Baggrundskort: Kort 25 dæmpet, Geodatastyrelsen.

Gudum Høje

I henhold til oplysningerne fra 1754 skulle gruppen Gudum Høje befinde sig nord for Strudvad i “den Høje Mark”. Spørgsmålet er, om det er muligt at indkredse beliggenheden nærmere. Der er utallige gravhøje i området nord for Janderup, og de danner flere navngivne grupper. I pastor Hammers indberetning til biskop Bloch i 1766 kaldes klynger af høje for Stevnhøje, Småhøje, Guddomshøj, Bavnehøj og Agerhøj.²⁴ Kun én, nemlig den sidstnævnte, kan ikke umiddelbart lokaliseres.

Værktøjerne til at finde disse steder er overleverede stednavne, som på den ene eller anden måde kan udpeges på et landkort. I tilfældet Gudum Høje er der flere kildemæssige tilgange, som hver på sin måde kan hjælpe med en løsning.

I 1900-tallet skete der noget i forhold til den kartografiske registrering af denne særlige lokalitet. Gudum Høje optræder under en række beslægtede navne, men forskellige i deres sproglige udtryk.

I 1904 kom gravhøjen Gullom Høj med i Nationalmuseets Sognebeskrivelse som punkt nr. 63.²⁵ Stednavnet Gudumhøje blev optaget og sat på kort i 1929 i forbindelse

med indsamling af navnestof til Stednavneudvalget, den såkaldte Skolelærerindberetning, hvor navneforskerne med hjælp af lokalkendte folk fik udpeget stednavne i landskabet. De blev skrevet ind i lister og mærket op på kortblade.²⁶ På topografiske kort fra midten af århundredet ses stednavnet Guldumhøj.²⁷ Det er værd at lægge mærke til, at alle navne samler sig geografisk lige omkring gravhøjen Gullom Høj.

Går man på jagt i kilderne til ældre stednavne, opdager man, at Gudum Høje er et gammelt navn. Det optræder allerede i 1639 med formen Gullumhøje i Præsteindberetninger til Ole Worm.²⁸

Godt 40 år senere i 1683 blev der igen nedfældet noget af interesse i sagen. Det skete med forarbejderne til Christian 5's Matrikel af 1688, de såkaldte Markbøger. Det er håndskrevne protokoller med resultaterne af alt det arbejde, som landmålere og taksationsfolk udførte over hele landet i årene 1681-1683 i bestræbelserne på at skabe grundlaget for en bedre og mere retfærdig beskatning af landbrugsjorden. Det er værd at bemærke, at de enkelte markstykker til hver eneste landsby eller gård blev anført med navns nævnelse – og der er mange.²⁹

I Janderups Markbog fra 1683 er der i alt 28 overordnede agerområder med marken Skullum Høje Agre som nr. 26. Stavemåden er ikke konsekvent i protokollen. Et sted er Skullum faktisk rettet til Gullum. Det lyder bekendt.³⁰

Der blev desværre ikke tegnet kort til Christian 5's Matrikel, men oplysninger i Markbogen viser at Skullum (eller Gullum) Høje Agre lå op til andre navngivne agerområder. Deres navne er heldigvis blevet

husket op til vores tid og kan hver især placeres ved og omkring Strudvad.³¹ Ikke overraskende skal Markbogens agerområde med nr. 26 findes nær stednavnet Guldumhøj og Nationalmuseets høj nr. 63, Gullom Høj.³² Det geografiske sammenfald er perfekt.

Gudernes hjem

Slår man et cirkelslag omkring den lille klynge af gravhøje, der rent faktisk befinder sig her, fanger man i alt ni overpløjede rundhøje. Hver især har de mulighed for at indgå i 1700-tallets Gudum Høje.³³ Det er jo to for mange. Forklaringen kan være, at der allerede dengang var forsvundet nogle, som i vores tid er blevet genopdaget af arkæologerne, hvorved højgruppen træder frem med et større omfang. Alternativt har forfatteren til denne artikel ikke haft held til at definere gruppen helt korrekt og har for mange med.

De ni overpløjede høje deler det fælles træk, at de har været grundigt nedbrudte på tidspunktet for deres registrering som fortidsminde. De har simpelthen været svære at på øje på for det tyvende århundredes arkæologer. Konsekvensen er, at de er blevet erkendt i flere omgange i løbet af 1900-tallet og senest i 2012.³⁴

Et eller andet sted må den gravhøj skjule sig, som blev jævnet ud i 1750. Det er ikke utænkeligt, at resterne af højen allerede er lokaliseret. Vi ved bare ikke hvilken.³⁵ De mennesker, som har begravet deres afdøde i højene, må have levet i området. Ikke langt fra Gudum Høje er der gjort bopladsfund fra bronzealderen.³⁶

Trods de mange forskellige skriveformer, hvoraf Gudum Høje bare en én, må de alle

Marknavne nord for Janderup jf. Markbogen 1683. Navne, der findes bevaret op til vores tid, har blå skrift. De øvrige er omtrentligt anbragt efter oplysninger i Markbogen om deres indbyrdes beliggenhed. Skullum Høje Agre oplyses i Markbogen at ligge øst for Widding Agre. Det gamle Gudum-navn hører hjemme der. Oprindelsen kan være en bosættelse fra jernalder: "Gudernes sted". Røde prikker er gravhøje, som er tegnet på baggrundskortet: Matrikelkort 1819, Original 1, Geodatastyrelsen.

have afsæt i det selvsamme, meget gamle stednavn, der rummer nogle yderst interessante aspekter. Der er sandsynligvis tale om en bosættelse fra jernalderen, som blev grundlagt for måske 1500 år siden. Navnets betydning kan være "Stedet, hvor guderne hører hjemme", altså et af de sjældne sakrale navne. Gudum Høje, eller hvad lokaliteten ellers er blevet kaldt gennem tiden, giver os et glimt af den gamle, hedenske gudetro.³⁷

Sagnet

Historien om "guldvognen" fik et eftermæle i de lokale folkeminder og blev skrevet ned ved midten af 1800-tallet. Det skyldes Marinus Iversen fra Bandsbjerg, der indsamlede sagn fra egnen. I et af dem fortælles det, at præsten ikke ville udlevere vognen til myndighederne, men i stedet snød og lavede en tarvelig kopi af den i messing. Man så ham siden gå med en brystnål af guld, lavet af vognens fire lundstikker, siger sagnet. En lundstik er den tap, som på en gammeldags vogn sidder på ydersiden af hjulet og forhindrer det i at falde af akslen. Det var altså sådan, at folk opfattede den mærkelige lille sag fra oldtidshøjen. Der skete det forunderlige, at bronzen forvandlede sig til guld i folkemunde. Den lille tingest blev til en hel vogn, ligefrem en "solvogn".³⁸

Noter

- 1 Lindberg Nielsen 1947, s. 643-644.
- 2 Jensen 1961, s. 296. Forfatteren Knud Jensen var dedikeret indsamler af folkeminder. Han var politiassistent i Padborg, men født i Hyllerslev.
- 3 Nielsen 1866, s. 88; Kaldsbogen 1840; Oluf Nielsen (1838-1896) havde et omfattende forfatterskab, hvoraf en del vedrørte historisk-topografiske samt personalhistoriske forhold i Sydvestjylland; Liber Daticus eller på dansk kaldsbogen, er den bog, hvori præsten indfører emner af interesse om kaldet og de præster, som har beklædt det.
- 4 Født 1807 på Bøgeskovgård ved Svendborg, død 1873.
- 5 Jens Christian Hammer (1713-1770) præst i Janderup-Billum Sogne fra 1751-1770, men kaldet til embedet allerede i 1746. Fødeåret angivet efter Nygaards Sedler.
- 6 Nogle tilføjelser i præsteindberetningen formodes at være pastor Hammers egne fra 1756 eller kort derefter, andre af efterfølgeren i embedet, provst Sehested, det tiltrådte i 1770.
- 7 Niels Hammer (1683-1758) præst i Janderup-Billum Sogne fra 1720-1751. Sønnen blev kapellan i 1745.
- 8 Præsteindberetning 1766; Janderup og Billum Sogne I,

- s. 75-76, præstegårdens længer blev ombygget i perioden 1752-1761.
- 9 Generel oversigt over gravformer i ældre bronzealder samt litteratur, Jensen 2006, s. 47-48, s. 84-89, s. 144-192, s. 227-234. Yngre bronzealder samt litteratur, Jensen 2006, s. 376-389, s. 505-515.
- 10 Per definition er et bronzealdersværd 30 cm langt eller mere. Hvis det er kortere, er der tale om en dolk.
- 11 Hornstrup 1999, s. 114.
- 12 Holst og Rasmussen 2013, s. 42-49. Der er registreret ca. 84.000 rundhøje, men tallet har været meget højere. Mange er forsvundet. En betydelig del af de kendte høje anses for at tilhøre ældre bronzealder og er opført inden for en periode af ca. 200 år; Thrane 1984, yngre bronzealders storhøj Lusehøj ved Voldtofte på Fyn fra 900-700 f.Kr. har de rigeste fund fra perioden i hele Norden; Henriksen 2011, afsøgning med metaldetektor i området har givet spektakulære fund; højden af en storhøj er 2 m eller mere.
- 13 Hornstrup 1999, s. 112-114.
- 14 Henriksen 2015. Gravene kunne også være udformet som en lille trækiste, evt. en beholder eller svøb af organisk materiale til knoglerne. Den helt simple brandgrav var bare en grube i jorden.
- 15 Broholm 1946; se note 9, Jensen 2006.
- 16 Præsteindberetning 1766.
- 17 Bruun (1856-1931) var officer, men fik et omfattende arkæologisk virke både i Danmark og i Grønland. Notatet stammer fra Bruuns registrering af fortidslevn og -fund i Fiskbæk, Viborg Museums samlinger og arkiv; ordlyden gengives hos Fund og Fortidsminder lok. 130805, sted nr. 97. Citationstegnet efter tallet 3 betyder tommer, altså ca. 7,8 cm brede skiver. Nålens skiver er dog kun 6,1 cm.
- 18 Broholm 1946, 1949; Baudou 1960; Jensen 1997.
- 19 Baudou 1960; Jensen 1997.
- 20 Fundlister fra Baudou 1960 og Jensen 1997. Der blev ikke udarbejdet oversigtskort til stanghovednåle med store skiver.
- 21 Baudou 1960, s. 272 omtaler én grav, der kan dateres ud fra sit indhold; Jensen 1997, s. 52 har reference til tre grave.
- 22 Desværre defineres det aldrig, hvad der menes med "stor", når talen er på skiverne.
- 23 Jensen 1997, s. 52.
- 24 Præsteindberetning 1766; I Den Danske Atlas, s. 701, en beskrivelse til Janderup sogn med en ordlyd, som må tilskrives Jens Christian Hammer.
- 25 Sognebeskrivelsen er det oprindelige navn på det arkæologiske register over fortidsminder indsamlet og ordnet sognevist. Man finder den digitalt i det nationale fortidsminderegister Fund og Fortidsminder.
- 26 Skolelærerindberetningen 1929, ca. 1921-1935, med senere supplement.
- 27 Geodatastyrelsen, 4 cm kort 1953-1976; Janderup og Billum Sogne II, s. 253-254, en ejendom på matr.nr. 9b hedder Guldum Højgård. Den er fra 1859; 22/6 1842 tageses Guldomhøje Agre i Janderup, Danmarks Stednavne opslag: Guldumhøj.
- 28 Præsteindberetninger til Ole Worm. Bd. I, s. 216. Worm indsamlede viden om fortidslevn og andre forhold ude i sognene, som havde hans interesse. Han skrev rundt til de gejstlige for informationer. Deraf betegnelsen præsteindberetning. Gruppen Gullumhøje i Janderup siges at være på seks gravhøje.
- 29 Janderups Markbog slås op som Christian 5's Matrikel, bog 757 og fylder 48 dobbeltsider. Herefter følger præstegården samt de øvrige bebyggelser i sognet.
- 30 Christian 5's Matrikel, bog 757, opslag 4, stavemåden på mark nr. 26 er ændret fra Skullum til Gullum.
- 31 Skolelærerindberetningen 1929.
- 32 Christian 5's Matrikel, bog 757, opslag 39, Skullum Høje ager ligger øst for Widnin Agre, som kendes i vore dage.
- 33 Fund og Fortidsminder sted nr. 190704, lok. nr. 54, 62, 63, 144, 127, 128, 200, 237, 240 (236 langhøj). Nr. 144 er undersøgt arkæologisk af Nationalmuseet i 1962 ved daværende museumsinspektør Ebbe Lomborg. Der blev fundet en mandslang, stendækket brandgrav fra ældre bronzealders periode III (1300-1100 f.Kr.). I den var der bl.a. et grebtungsværd, der havde haft et fæste af organisk materiale, nittet fast. Teoretisk set kan det være sådan et, som blev gravet frem i 1754.
- 34 De seneste er lok. nr. 200, 237, 240 og 236, som er en langhøj fra stenalderen. Disse høje er blevet opdaget på forskellige luftfotoserier enten som lyse aftegninger i mulden eller som svage konturer i landskabet.
- 35 Gullom Høj skal være sløjfet omkring 1890 og forud ifølge oplysninger i Fund og Fortidsminder. Der har altså været gravet i den tidligere. Kan det måske være højen fra Jens Christian Hammers beskrivelse i 1754?
- 36 Fund og Fortidsminder sted nr. 190704, lok. nr. 152, 167.
- 37 Peder Gammeltoft, stednavneforsker og førstebibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Bergen; Danmarks Stednavne har ved opslag fire, måske fem tilsvarende steder: Gudhjem på Bornholm, Gudme på Fyn med rige arkæologiske fund fra jernalderen, Gudum ved

Slagelse, Gudum mellem Lemvig og Struer. Hertil kommer måske Gudum sydøst for Aalborg.

38 Ellekilde 1957, s. 260-292; Tang Kristensen 1895, nr. 2353.

Litteratur

Baudou, E. 1960: *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Stockholm, Göteborg, Uppsala 1960.

Broholm, H.C. 1946: *Danmarks Bronzealder III. Samlede Fund fra den yngre Bronzealder*. København 1946.

Broholm, H.C. 1949: *Danmarks Bronzealder IV. Danmarks Kultur i den yngre Bronzealder*. København 1949.

Den Danske Atlas. Tomus V:2, Ribe Stift. Erik Pontoppidan.

Hans de Hofman. 1769. Udg. København 1970.

Ellekilde, H. (udg.) 1957: Folkesagn fra Janderup sogn 1857. Optegnede af Hans Marinus Iversen fra Bandsbjerg. *Fra Ribe Amt* 15, nr. 2. Esbjerg 1957, s. 260-292.

Henriksen, M.B. 2011: Nye fund fra Sydvestfyns gyldne bronzealder. *Fynske Årbøger* 2011. Historisk Samfund for Fyn. Odense, s. 27-40.

Holst, M.K. og M. Rasmussen (red.) 2013: *Skelhøj and the Bronze Age Barrows of Southern Scandinavia*, vol. 1. København, Århus 2013.

Hornstrup, K.M. 1999: Brandgrave fra yngre bronzealder. Muligheder og perspektiver. *Kuml* 1999. Højbjerg, s. 99-145. *Janderup og Billum Sogne* I. H.K. Kristensen m.fl. (red.). Janderup 1979.

Janderup og Billum Sogne II. H.K. Kristensen m.fl. (red.). Janderup 1982.

Jensen, K. 1961: Solvognen fra Janderup. *Fra Ribe Amt* 1961. Esbjerg, s. 296.

Jensen, J. 1997: *Fra Bronze- til Jernalder. En kronologisk undersøgelse*. København 1997.

Jensen, J. 2006: *Danmarks Oldtid*. Bd. 2: Bronzealder 2000-500 f.Kr. København 2006.

Lindberg Nielsen, C. 1947: En Solvogn fra Janderup? *Fra Ribe Amt* 11, nr. 3. Esbjerg 1947, s. 643-644.

Nielsen, O. 1866: *Historiske Efterretninger om Vester Horne Herred*. København 1866.

Præsteindberetninger til Ole Worm. Bd. I: Indberetninger fra Aalborg og Ribe stifter 1625-42. Bd. II: Indberetninger fra Århus, Fyn og Lunde stifter 1623-25. Ved F. Jørgensen. Under tilsyn af John Kousgaard Sørensen. København 1974. Sehested, N.F.B. 1884: *Archæologiske Undersøgelser 1878-1881*. København 1884.

Thrane, H. 1984: *Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra den yngre bronzealder*. Fynske Studier XIII. Odense 1984.

Tang Kristensen, E. 1895: *Danske Sagn, som de har lydt i Folkemunde*. 3. Afd. Århus 1895.

Arkiver

Kaldsbogen 1840: Rigsarkivet Viborg. *Janderup-Billum Pastorat 1840-1891*. CP-0549C.

Moesgård Museums samlinger og arkiv. *Genstand AM0730*, jour. nr. 5052.

Viborg Museums samlinger og arkiv. *Genstand VSM O1649X1649*, jour. nr. VSM D625.

Skolelærerindberetningen 1929. *Stednavnefortegnelsen Janderup Sogn*. Center for Navneforskning. Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab. Københavns Universitet.

Præsteindberetning 1766: Rigsarkivet Viborg. *Præsteindberetninger til biskop J. Bloch 1766-1769*. C 4-775.

Online

Fund og Fortidsminder. Slots og Kulturstyrelsen:

www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

Christian 5's Matrikel. Markbøger samt eng-, skov- og græsningstaksationer (1681-1683) inkl. arkivregistratur. Rigsarkivet. Arkiver Online:

www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/other-collection/43

Danmarks Stednavne. Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab:

danmarksstednavne.navneforskning.ku.dk/

Henriksen, M.B. 2015: *Bronzealderens ligbrændingssteder og brandgrave*. Bidrag til Kulturstyrelsens strategi for bronzealderen:

docplayer.dk/23498484-Bronzealderens-brandgrave-mogens-bo-henriksen.html

Matrikelkort, Original 1. Janderup. Historiske kort på nettet: Janderup By. Geodatastyrelsen: hkpn.gst.dk/

Nygaards Sedler. Dansk Demografisk Database. Rigsarkivet (søgning på Jens Christian Hammer):

www.ddd.dda.dk/nygaard/visning_billed.asp?id=126755&sort=e

Dorthe Haahr Kristiansen, Fridtjof Nansens Vej 93, 8200 Århus N. Født 1951. Cand.mag., arkæolog på Moesgård Museum. Har tidligere sammen med Peder Gammeltoft skrevet "Nørholm – torp, fæstning og herregård" i Fra Ribe Amt 2014.